

UNIVERSITATEA “BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

**IMAGINEA TORTIONARULUI COMUNIST
REFLECTATĂ ÎN MEMORIALISTICA UNIVERSULUI
CONCENTRAȚIONAR ROMÂNESC (1947-1989)**

Rezumatul tezei de doctorat

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Doru RADOSAV

DOCTORAND:

Dumitru-Cătălin ROGOJANU

CUPRINS

I. STRUCTURA, METODOLOGIA DE CERCETARE ȘI SURSELE

II. CĂLIMARA CU LACRIMI A MEMORIEI ÎNDURERATE

- II. 1. Memorialistica spațiului carceral comunist. Delimitări terminologice
- II.2. Memorialistica de detenție: între istorie și literatură
- II.3. Rolul și funcțiile memorialisticii de detenție
- II.4. Concluzii

III. ISTORIOGRAFIA MEMORIALISTICII GULAGULUI ROMÂNESC. SCURTĂ PREZENTARE

- III. 1. Introducere
- III. 2. Memorialistica Piteștiului
- III. 3. Memorialistica Aiudului
- III. 4. Memorialistica Jilavei
- III. 5. Memorialistica Gherlei

IV. PORTRETUL TORȚIONARULUI COMUNIST ROMÂN

- IV. 1. Tortura și torționarul. Delimitări conceptuale
- IV. 2. Limbajul și gestică torționarilor
- IV. 3. O viziune de ansamblu asupra profilului torționarului comunist român
- IV.4. Portretul torționarului comunist reflectat în “memoria îndurerată și emoțională” a Elisabetei Rizea. O analiză interpretativă

V. TIPOLOGIA TORȚIONARILOR COMUNIȘTI

- V. 1. Categoriile multiple de torționari
- V. 2. Torționari răi-“buni”
- V. 3. Torționari incuți, frustrați, voyeurști și reconverțiți
- V. 4. Torționari zeloți, carieriști și sadici
- V.5. Raportul anchetator-anchetat
- V.6. Concluzii

VI. MEMORAREA ȘI REMEMORAREA SUFERINȚEI DIN GULAG. ASPECTE ISTORICE ȘI PSIHOISTORICE

- VI.1. Memorarea și rememorarea suferinței din Gulagul românesc
- VI. 2. Suferința fizică și psihică în U.R.S.S și Polonia. Metode de tortură
- VI. 3. Coordonate teoretice și metodologice ale istoriei și psihoistoriei
- VI. 4. Considerații istorice și psihoistorice ale torționarismului comunist românesc
- VI. 5. Concluzii

VII. STUDIU DE CAZ

PORTRETE DE TORȚIONARI: VASILE CIOLPAN ȘI PETRE GOICIU

- VII. 1. Portretul fizic, comportamental și moral al lui Vasile Ciolpan. Câteva aspecte psihoistorice
- VII. 2. Portretul “satrapului de la Gherla”: Petrache Goiciu

VIII. FEMEI -TORȚIONAR ÎN GULAGUL ROMÂNESC

- VIII. 1. Sadica Vida Nedici
- VIII. 2. Elena Tudor: Buna “Diri” sau cruda „Caligula”
- VIII. 3. Figuri “mărunte” de femei-torționar

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

Lista anexelor

Cuvinte cheie: portretul torționarului comunist, tipologia torționarilor, memorialistica universului concentraționar, memorarea și rememorarea suferinței, torționarul Vasile Ciolpan, torționarul Petre Goiciu, femeii-torționar, Vida Nedici, Elena Tudor

Cercetarea de față urmărește să reconstituie profilul torționarului comunist român bazându-se în principal pe lucrările memorialistice despre spațiul concentraționar, dar și pe surse de arhivă sau alte cărți, studii și articole din țară și străinătate. Demersul nostru științific a plecat de la premisa oferirii unui cadru conceptual, analitic și interpretativ asupra problematicii torționarismului, urmărind câteva direcții ce au fost tratate din alte perspective de investigare, sau cu alt instrumentar bibliografic de către istoricii și cercetătorii români.¹

Unul dintre motivele pentru care am ales această temă a urmărit aducerea în dezabetearea academică a faptelor reprobabile a foștilor reprezentanți ai aparatului represiv comunist și a manierei în care memorialiștii îi descriu și îi percep pe aceștia. În al doilea rând, teza vrea să semnaleze indirect necesitatea unei condamnări a comunismului nu doar la nivel declarativ și „oficial”, ci punând accent pe depozițiile victimelor, care și-au rememorat trăirile zguduitoare, sub forma de lucrări memorialistice sau interviuri de istorie orală.

În condițiile actuale, societatea românească nu poate să-și asume trecutul fără o „judecată” mai mult istorică decât politică sau juridică, deoarece doar istoricul poate face analize și interpretări nuanțate, asupra unor temniciperi care au maltratat oameni nevinovați. Conturarea figurilor unor cunoscuți torționari plecând de la descrierea trăsăturilor fizice și comportamentale a constituit punctul central al cercetării noastre, dar s-a avut în vedere și nevoia stringentă de a „nu-i uita”, sau cum ar spune Paul Goma de a „nu-i tăcea” pe membrii aparatului represiv comunist.

¹ Spre deosebire de alți analiști asupra Gulagului românesc, Ruxandra Cesereanu, și-a adus însă o contribuție fundamentală în prezentarea și examinarea temei torționarilor, utilizând ca material bibliografic o vastă literatură memorialistică, dar și lucrări străine ce și-au îndreptat atenția spre mecanismele de represiune utilizate de statele totalitare.

În primă instanță, am considerat că este necesară o expunere descriptivistă și interpretativă a profilului fizic și moral al supliciatorului român și o analiză profundă a limbajului și gesticii torționarilor plecând de la modelul cercetătoarei François Thom. În al doilea rând, am dorit să creionăm, un portret al torționarului, atât dintr-o perspectivă istorică, dar și într-o manieră psihoistorică, chiar dacă în România încă există o mare circumspecție a abordării unui subiect care se pretează a fi analizat în raportul dintre istorie și psihologie, sau istorie-psihanaliză.

O altă orientare a tezei a fost aceea de a schița câteva categorii de torționari, de a pătrunde în complicatul „mecanism” dintre anchetator și anchetat, dar și de a prezenta această relație făcând apel la un studiu de caz ce a vizat-o pe Elisabeta Rizea și torționarii săi.

Un loc special în examinarea pe care ne-am propus-o l-a ocupat felul în care se memorarează și rememorează suferința din Gulagul românesc, și maniera în care deținuții se raportează la trecutul traumatic. De asemenea, am apreciat că este utilă o prezentare a unor portrete de temniceri, bărbați și femei și amintim aici pe cel al lui Vasile Ciolpan, Petrache Goiciu, Vida Nedici și Elena Tudor.

Menționăm că până în momentul de față, cu câteva excepții cei vizează pe Ruxandra Cesereanu, Doina Jela, Andrei Muraru, Dumitru Lăcătușu, Alin Mureșan, Mircea Stănescu, Florian Banu, Andrea Fürtös, Robert Fürtös, cercetările altor istorici și specialiști în Gulagul românesc nu au vizat atât de pregnant, reconstituirea unor astfel de figuri de torționari. De aceea, noi ne-am propus să realizăm o sinteză despre subiectul temnicerilor comuniști români, axându-ne mai mult pe memorilistica spațiului carceral, chiar dacă nu atât de cuprinzătoare, cel puțin edificatoare prin abordarea aleasă, dar și prin portretele de temniceri selectate și analizate.

În această lucrare, am dorit totodată să prezentăm cât mai detaliat delimitările terminologice ale memorialisticii de detenție, rolul și funcțiile sale, și cum astfel de *surse verosimile* se situează la granița dintre istorie și literatură, având mai mult o valoare documentar-istorică, decât una estetic-literară.

Reflecția noastră nu a minimalizat nici prezentarea în linii generale a lucrărilor memorialistice, care mai mult sau mai puțin și-au adus contribuția în reconstituirea nu

doar a profilului torționarului român, ci și prezentarea altor aspecte, cum ar fi percepția deținuților asupra închisorii sau a regimului de detenție.

Pentru ca ideile să fie coerente și bine argumentate într-o analiză istorică, a fost necesară evidențierea *interogațiilor de cercetare*, care ne-au direcționat spre o concentrare a domeniului de investigare, dar și spre conturarea unei schițe generale de variabile și concepte. Întrebări de genul: cum putem defini un torționar, de câte tipuri sunt torționarii, cum îi percep fizic și moral foștii deținuți, ce tip de torționar reprezintă, spre exemplu, Vasile Ciolpan sau Petrache Goiciu, ne-au determinat să avem o abordare structurată și să ne fixăm câteva ipoteze de cercetare clare și coerente.

Atunci când începem studierea membrilor aparatului represiv comunist, dar și a oricărui subiect de natură științifică, trebuie să fim capabili a stăpâni și a utiliza *metodologia de cercetare* specifică.² Fiind o lucrare din domeniul științelor sociale și făcând uz de multe interpretări și analize, s-a încercat aplicarea unei *cercetări calitative*,³ presupunând o examinare profundă a cunoașterii domeniului. *Interdisciplinaritatea metodologică* a fost aplicată pentru a oglindi multiplele perspective ale studiului - istorică și psihologică (psihohistorică), dar și pentru a înfățișa complexitatea temei.

Metoda de cercetare din perspectiva hermeneutizării memorialisticii de detenție documentelor de arhivă și ne referim aici la diversele procese verbale, autobiografii, declarații, rapoarte pe care le-am găsit în dosarele de cadre ale unor torționari precum Vasile Ciolpan. În aceste dosare personale figurează unele informații utile care pot reconstitui traseul biografic al temnicerilor, dar se fac și câteva referințe despre aspectul fizic sau profilul comportamental al foștilor anchetatori.

² În analiza unor teme istorice cum este și cazul studiului torționarilor comuniști români, cu o focalizare asupra tehnicilor și metodelor de cercetare ne-au fost indispensabile lucrările lui: E. H. Carr, *What is history ?*, London : Penguin, 1961; Charles H. Feinstein și Mark Thomas, *Making History Count. A Primer Quantitative Methods for Historians*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Alun. Munslow, *Deconstructing History*, London: Routledge, 1997; Jerzy Topolsky, *Metodologia istoriei*, Traducere de Anca Țapu, București : Științifică și Enciclopedică, 1987.

³ Jonathan Grix, în cartea *Demistificarea cercetării postuniversitare. De la masterat la doctorat*, Traducere de Nicolae Melinescu (în curs de apariție), pp. 40-48, realizează o delimitare clară a metodelor de cercetare calitative de cele cantitative.

Stabilirea relației cauză-efect (*metoda cauzalității istorice*) în studiul tortionarilor comuniști constituie necesitatea de a înțelege în adâncime psihologia și comportamentul acestora, de a explica raportul de simpatie sau antipatie dintre supliciator-supliciat și mecanismele care determină ca această legătură să se mențină în mod tacit sau să se degradeze într-un mod brutal. Analizarea condițiilor în care au loc spre exemplu anchetele din închisorile comuniste, sau a tehnicilor de tortură practicate asupra anchetaților, a acelei *cauzalități multiple* despre care vorbea Marc Bloch⁴, presupune răspunsul la întrebarea *de ce*.

Uzitarea *lucrărilor memorialistice* pe care le-au scris foștii deținuți din universul concentraționar comunist românesc ne-au oferit posibilitatea unei reflexii profunde asupra modului în care este memorată și rememorată suferința, dar și maniera în care sunt descrise portretele tortionarilor. Nu trebuie să credem în totalitate mărturiile anchetaților sau a supliciatorilor, întrucât memorialistica prin însăși natura sa poate fi de multe ori subiectivă, dar, cu un grad de criticism moderat, vom putea să facem diferența nu între adevăr și fals, ci vom putea decela ce este *autentic (verosimil)* vom asculta aceste “surse vii”⁵ și vom acorda dreptul victimei de a vorbi.⁶

Unele realități nu mai pot fi contestate atunci când discutăm de metodele de tortură și comportamentul dur al tortionarilor, însă va fi nevoie de o meditație profundă asupra actului de a memoriza și rememora unele evenimente și fapte istorice de către deținuții din închisorile comuniste. Această reinterpretare a mărturiilor din lucrările

⁴ O expunere magistrală asupra instrumentelor de cercetare ale istoricului (cauzalitatea, observația, critica și analiză istorică) este elaborată de Marc Bloch în lucrarea *Pledoarie pentru istorie*, Traducere de George Cipăianu, Cluj-Napoca: Tribuna, 2007. Se poate consulta și una dintre variantele în limba franceză a lucrării, *Apologie pour l'histoire, ou métier d'historien*, 2 edition, Paris: Librairie Armand Colin, 1952. Disponibilă la http://classiques.uqac.ca/classiques/bloch_marc/apologie_histoire/apologie_histoire.html. Accesat: 1 martie 2009.

⁵ Despre memorie ca „sursă vie” în comparație cu documentele de arhivă care sunt catalogate drept „surse moarte” pentru istoric, se pot lectura două lucrări fundamentale ale lui Paul Ricoeur, *Istorie și adevăr*, București: Anastasia, 1996 și *Memorie, istorie, uitare*, Traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara: Amarcord, 2001.

⁶ Doru Radosav, “De la mărturia orală la depoziție sau două modalități de apropiere (asumpție) a trecutului” in *Anuarul de Istorie Orală*, nr. X, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, p. 9.

memorialistice va trebui sa țină cont de emoțiile, frica, dorința de răzbunare a celor anchetați, dar va avea în vedere acea descărcare psihică, acel *catharsis* sufletesc pe care noi, ca și istorici îl oferim celor care au trecut prin gulagul comunist românesc. Această *golire de trecut* a mărturisitorilor noștri nu înseamnă neapărat o golire de informații obiective, întrucât ele sunt spuse de oameni, iar omul este o ființă dificilă de înțeles și subiectivă, din acest motiv *critica istorică*⁷ asupra surselor orale și scrise va fi indispensabilă unui studiu care se dorește cât mai plauzibil.

Istoricul știe că martorii săi pot să mintă sau să se înșele, dar el nu este interesat în primul rând de acest fapt, ci de a-i face să vorbească, pentru ca mai apoi să-i poată înțelege. A realiza o descriere fizică, morală și comportamentală a portretului unui torționar comunist, având la bază lucrări cu caracter memorialistic, constă într-o critică serioasă, o analiză și o interpretare pertinentă a variatelor situații și nu doar într-o simplă lecturare a lor, pentru că sursa de orice natură nu reprezintă o informație istorică decât în măsura în care istoricul știe să-i dea sens și să extragă din ea toată “esența istorică”. Obligația istoricului este, așadar, de a evita *înșelăciunea (inducerea în eroare)* și *greșita reprezentare a trecutului*,⁸ adică de a se feri de prezentarea unui fals sau a adevărului trunchiat, deși uneori chiar și în sursele eronate putem găsi o doză de veridicitate.

Revenind la *metodologia cercetării*, cel care se ocupă de torționarii comuniști în general sau de un studiu de caz va avea în vedere, în funcție de rezultatele epistemologice și ontologice urmărite, o analiză din *perspectiva descriptivă și explicativă*, făcând apel la *metoda inductivă* (când cercetăm mai întâi studiul de caz: ex. Vasile Ciolpan) și *metoda deductivă* atunci când procedăm invers (de la o tipologie de torționari la un caz concret). *Descriind* unele evenimente, fapte, relatări ce au legătură cu torționarii, istoricul demonstrează că înțelege bine realitatea în care s-au manifestat subiecții săi și dorește să o nuanțeze, să furnizeze informații detaliate, cum ar fi spre exemplu cele despre profilul lor. Încercând să *explice* unele împrejurări istorice având ca actori pe torționari, cercetătorul își dovedește calitățile de bun investigator și abilitățile de a critica sursele de care dispune, căutând totodată să facă generalizări sau corelând rezultatele studiului de

⁷ Vezi capitolul “Critica”, pp. 101-158 la Marc Bloch, *op.cit.*

⁸ Pentru mai multe detalii a se vedea subcapitolul “Pe urmele minciunii și ale erorii”, din lucrarea lui Marc Bloch, *Pledoarie (...)*, pp. 112-132.

caz cu altele. Indiferent care este *nivelul de analiză: macro* (tipul de torționar comunist român) sau *micro* (studiul de caz), istoricul trebuie să aibă o direcție de cercetare clar structurată și pe tot parcursul investigației sale să facă apel la critica istorică.

Metoda de critică istorică înseamnă pentru unii exegeți cum este Marc Bloch *îndoială*, iar dacă am aplica-o asupra torționarilor comuniști, ea ne-ar ghida înspre o dorință imensă de cunoaștere, de a pune întrebări și de a încerca să găsim răspunsuri. O forță extraordinară ne-a împins de la spate și ne-a călăuzit în cercetarea noastră înspre interogații gnoseologice de genul: cum erau torționarii comuniști, oameni sau “bestii?”, cum își tratau victimele?, cum îi percep foștii deținuți și care este raportul dintre ei și supliciatori?, etc. Acestea sunt doar o parte dintre întrebările la care nu se va putea răspunde fără o cunoaștere amănunțită a criticii istorice, dar și a celorlalte tehnici și metode pe care am încercat să le prezentăm mai sus.

O metodologie de cercetare riguroasă și serioasă nu ar fi posibil de realizat fără a face apel la *surse* și a încerca o examinare rațională a lor în funcție de ipotezele de lucru, interogațiile, variabilele și nivelurile de analiză de care dispunem în schița acestei teze de doctorat.

Pentru studiul nostru au existat o multitudine de *surse: documente primare, inedite* din arhive (dosare de cadre), *surse secundare, edite* (lucrări generale, memorialistică, studii și articole) și chiar *filme artistice*, cum este cel în regia lui Lucian Pintilie, *După amiaza unui torționar* sau *Binecuvântată fii, închisoare*, sau *filme documentare*, ca *Memorialul durerii*, în regia Luciei Hossu Longin.

În „hățișul” de cărți, analize și sinteze memorialistice în care ne-am avântat, a fost necesară o selecție atentă a informațiilor, de altfel fragmentate despre profilul, tipologia sau limbajul torționarilor. O cantitate mare a memorialisticii de detenție nu conținea aproape deloc referiri la anchetatori sau gardieni și de aceea am fost nevoiți să utilizăm doar o parte din materialul bibliografic avut la dispoziție și consultat.

Chiar dacă asupra unor surse nu am intervenit prea mult deoarece am considerat că nu mai este nevoie de o *critică internă și externă*⁹ atât de migăloasă, totuși, în ceea ce

⁹ Asupra autenticității izvoarelor (critica externă) și a cercetării credibilității lor (critica internă) s-a focalizat Jerzy Topolsky, *op. cit.*, pp. 298-310.

privește documentele de arhivă, am căutat să găsim scopul cu care au fost scrise, contextul istoric (originile) în care au fost emise și stilul de a fi redactate.

Hermeneutica documentelor ne-a făcut să înțelegem mai bine ce se află dincolo de textul inițial, analiza lor din perspectiva celor care le-au emis și a contextului socio-istoric în care au fost elaborate. În acest mod, trebuie să avem în vedere că majoritatea surselor care discută despre torționarii comuniști reflectă o mentalitate, o societate constrânsă și una constrângătoare, un sistem represiv în care o bună parte din documente au fost realizate sub presiunea fizică și psihică a torționarilor, sau au fost contrafăcute pentru a-i inculpa pe anchetați și a-i disculpa pe anchetatori.¹⁰ De aceea, se cere a interoga sursele și a observa ce spun ele dincolo de informația cantitativă, fiind convinși că sursele care provin din perioada comunistă au fost întocmite cu un anumit scop: pentru a legitima regimul și pe membrii aparatului său.

Deoarece sursele sunt realizate de oameni, va trebui să observăm că gradul de percepție al unui eveniment variază între societăți ca și între indivizi, dar în cazul nostru conștiința colectivă a anchetaților denotă propriile trăsături caracteristice. În acest fel, ce va spune un anchetat despre torționari vor afirma toți anchetații sub altă formă, cu alte emoții și în alt stil, pentru că memoria individuală în comunism s-a transformat treptat într-o memorie colectivă îndurerată. Istoria torționarilor și a victimelor lor va fi, prin intermediul criticii mărturiei, o realitate psihică a unei comunități bazate pe anumite proceduri mentale, o artă subtilă de a pătrunde în substanța surselor, o necesitate de a ne îndoii și înțelege.

Critica istorică presupune și o continuă corelare și comparare între diferitele surse, în așa mod încât o informație dintr-o sursă anume să poată fi verificată sau infirmată prin intermediul altor surse (ex.: se vor face analogii între mai multe mărturii despre

¹⁰ În nota 3, din studiul „Reeducarea-posibile origini occidentale”, Disponibil la http://www.cnsas.ro/documente/istoria_comunism/studii_articole/activitati_plan_intern/Originile%20reeducarii.pdf, Accesat: 20 martie 2010, cercetătoarea Luminița Banu afirmă că “Documentele de arhivă fiind create chiar de exponenții sistemului totalitar trebuie analizate cu multă circumspecție, chiar (sau mai ales!) atunci când au fost produse în încercarea de reinstaurare a „legalității socialiste”, cum a fost de pildă anchetarea torționarilor de la Pitești, în frunte cu Țurcanu.”

torționari, pentru a stabili care sunt asemănările și deosebirile între depozițiile foștilor deținuți: relatează ei aceleași fapte?, care este stilul în care se confesează?).

Verificarea surselor prin *metoda comparativă*¹¹ va fi un *test al adevărului*, întrucât, cu trecerea timpului, în mintea oamenilor pot interveni greșeli de memorie. Chiar dacă memorialiștii au fost observatorii direcți ai unor evenimente, în nararea faptelor pot surveni anumite condiționări: emoții, teama victimelor față de torționari, bătăile din anchete, gradul de atenție al lor, supunerea lor la constrângeri diferite (un anchetat poate să povestească cu mai multe detalii desfășurarea unei anchete, decât altul deoarece memoria, atenția și interesul său au fost mai ridicate în acel moment), condiția socială, educația, mediul cultural în care a activat. Dar, noi avem rolul de a chestiona depozițiile memorialiștilor, întrucât pe tot parcursul cercetării am fost puși în situația de a „psihologiza mărturia” și a observa că „martor bun nu există niciodată”, ci există doar „mărturie bune sau rele”¹²

Un rol esențial îl are și *observația istorică*¹³, martorul-fostul deținut extinzându-și orizontul de cunoaștere doar asupra unui aspect, a unui eveniment, cum ar fi spre exemplu descrierea doar a limbajului torționarului, iar un altul reține doar profilul fizic și moral, individul fiind restricționat în urmărirea faptelor de capacitatea de a memora sau de educația și personalitatea sa.

Așadar, evidențierea motivațiilor care ne-au impulsionat la alegerea temei, a structurii, surselor, tehnicilor și metodelor de cercetare în abordarea portretului torționarului comunist reprezintă un exercițiu științific util cercetătorului care dorește să realizeze un studiu serios, echilibrat și cât se poate de obiectiv. Am putut sesiza mai sus că fără stabilirea câtorva interogații de cercetare și fără o metodologie bine stăpânită, demersul nostru științific putea rămâne doar într-o fază “brută” a prezentării informației, dar prin abordarea interdisciplinară, tema torționarilor comuști, a fost tratată în profunzime și multifacetat.

¹¹ Metoda comparativă ce servește activității de cercetare a istoricului este expusă și explicată de Jerzy Topolsky, *op. cit.*, pp. 325-327.

¹² Marc Bloch, *op.cit.*, pp. 122-123.

¹³ Caracteristicile generale ale observației istorice, precum și descrierea mărturiilor pot fi găsite în lucrarea lui Marc Bloch, *Pledoarie (...)*, pp. 69-90.